

Una pedagogia fenomenològicohermenèutica

Xavier Laudo

El nom de Van Manen comença a ser molt escaïnat en els fòrums pedagògics, cosa que fa una mica incòmode parlar-ne ja que, com passa amb qualsevol autor de moda, el seu discurs comença a reduir-se de qui-sap-lo a un reguitzell –a més, no gaire llarg– de diferents llocs comuns i tòpics. En qualsevol cas, no és estrany que darrerament s'estiguin difonent tant els seus treballs, ja que aporten aire fresc i mostren una manera d'aplicar als problemes educatius concrets alguns corrents metodològics que sovint s'han acusat de purament especulatiu.¹ Ara bé, per Van Manen, un investigador és un teòric. És a dir, d'una banda, un observador sensible de les subtils de la vida quotidiana i, de l'altra, un lector famolenc de textos significatius que pertanyen al seu àmbit d'interès. Aquest és per Van Manen el sentit –és a dir, la resposta a la pregunta–, de què és allò que implica un mètode d'investigació en ciències de l'esperit: teoria.²

Dels llibres que aquí donem notícia, un és de tall metodològic i pretén ser una eina per a algú que es vulgui dedicar a la investigació educativa; l'altre és més aviat un fruit de diversos processos d'investigació presentat de manera divulgativa per a pares i professors. L'enfocament de què parteix Van Manen és el de la tradició fenomenològica i hermenèutica,³ i aquesta perspectiva no

-
- (1) Les obres més recents d'aquest autor publicades en castellà són VAN MANEN, M.: *Investigación educativa y experiencia vivida*. Barcelona: Idea Books, 2003 i VAN MANEN, M.: *El tono en la enseñanza*. Barcelona: Paidós, 2004.
 - (2) Cal dir que Max Van Manen, tot i que d'origen holandès, actualment treballa a la Universitat d'Alberta, a Canadà, i a Amèrica del Nord en general, quan es parla de *ciències humanes* s'està traduint el terme alemany *Geisteswissenschaften*, el qual en el nostre context acadèmic preferim anomenar *ciències de l'esperit*. Dins de «ciències humanes» s'hi solen incloure –segons indica el mateix Van Manen– l'interaccionisme simbòlic, la sociologia fenomenològica, l'etnografia, l'etnometodologia, la teoria crítica, els estudis de gènere, la semiòtica, etc. Tot i que alguns autors –com ara Octavi Fullat–, inclourien algunes de les disciplines enumerades dins les *metodologies qualitatives*, però fora de les *ciències de l'esperit*, la qual reservarien per a la fenomenologia i l'hermenèutica, crec que Van Manen fa servir el terme «ciències humanes» amb el mateix sentit restrictiu i, per tant, en endavant, allà on al llibre digui «ciències humanes» jo parlaré de «ciències de l'esperit».
 - (3) A la dècada dels seixanta, els anys d'estudi de Van Manen, a Alemanya, l'orientació predominant de la formació de docents era la *Geisteswissenschaftliche Pädagogik*, i als Països Baixos la *Fenomenologische Pädagogik*. La primera, l'Escola Dilthey-Nohl, utilitzava una metodologia interpretativa o hermenèutica mentre que el moviment holandès, l'Escola d'Utrecht, tenia una

ofereix un sistema basat en procediments ni prescripcions sinó que, més aviat, el que fa és requerir la capacitat de ser reflexiu, intuïtiu, sensible al llenguatge i obert a l'experiència. De fet, en certa manera –i així recorda l'autor holandès allò que han dit, entre d'altres, Gadamer al volum primer de *Veritat i Mètode* i Rorty a *La filosofia i el mirall de la natura*–, el mètode de la fenomenologia i de l'hermenèutica consisteix en el fet que no hi ha mètode. Això no obstant, existeixen el conjunt d'investigacions fenomenològiques i hermenèutiques que els diferents autors han anat duent a terme, i no s'ha de rebutjar ni ignorar la tradició, com tampoc se l'ha de seguir de forma servil.

Serà esclaridor, abans de continuar, assenyalar la distinció entre el mètode i la metodologia. Així, podríem dir que la metodologia és la legitimació del mètode, és a dir, la teoria què hi ha al darrere i que fonamenta quin mètode cal o es pot seguir i per a què. El mètode seria més aviat una determinada manera d'investigar. En tot cas, el llibre sobre metodologia de Van Manen, ens ofereix un conjunt d'orientacions a partir de les quals poder escollir o inventar diferents mètodes en funció d'allò que vulguem estudiar. L'orientació ha de ser cap al descobriment, i no pas especificant per endavant allò que es pretén saber. És a dir, que el que significa i com es viu un determinat fenomen no pot estar pressuposat. Heidegger ja havia dit que la fenomenologia era primàriament una metodologia que no caracteritzava el *què* dels objectes sinó el *com* de la recerca.⁴ I aquest *com* queda representat pel seu *dictum* «zu den Sachen selbst» (a les coses en si mateixes), que Van Manen pren com a orientador principal de qualsevol investigació i preocupació educativa. De manera que la fenomenologia seria l'estudi del món de la vida (*Lebenswelt*), és a dir, del món tal com l'experimentem immediatament d'una manera prereflexiva –no pas conceptualitzant o categoritzant–, amb l'objectiu de posar-nos en un contacte més directe amb el món, però que no ens permetrà en cap cas explicar-lo ni controlar-lo. Tanmateix, sí que es pot dir que és una explicació si s'entén com a explicació de fenòmens tal com se'ns apareixen a la consciència, ja que tot el que quedi fora de la consciència queda fora dels límits de la nostra experiència viscuda i, per tant, d'una possible tasca d'investigació educativa.

La fenomenologia –i en això l'autor hi insisteix molt– es diferencia d'altres disciplines com ara l'etnografia en el fet que no aspira a explicar significats específics de grups o cultures determinades, ni de grups socials com fa la sociologia, ni de períodes històrics com fa la història, ni dels tipus mentals, tasca de la psicologia, ni tan sols de la història vital personal d'un individu com seria el cas de la biografia. Un estudi fenomenològic no descriu la naturalesa d'un fenomen en el mateix sentit que ho fa una etnografia. Quan un etnògraf –diu Van Manen–, descriu la cultura d'un centre per a adolescents o d'una llar d'infants, s'espera que la descripció mostri un cert grau de validació de la realitat, per la manera com aquesta particular cultura juvenil o aquest particular

orientació més descriptiva o fenomenològica. I la pedagogia de Van Manen, com ell mateix reconeix, beu d'ambdues tradicions i a vegades emprà un o altre terme amb una certa indistinció, sobretot quan vol referir-se de manera general al tarannà de la seva proposta pedagògica.

(4) Heidegger, M.: *Ser y tiempo*. Madrid: Trotta, 2003, pàg. 51.

entorn d'educació infantil és experimentat pels joves o pels nens. En canvi, la recerca fenomenològica el que pretén és escatir els trets fenomenològicament estructurals d'un fenomen, que ajuden a fer visible allò que constitueix la seva naturalesa o essència.

Ara bé, la fenomenologia reivindica el seu caràcter científic, ja que estudia d'una manera sistemàtica, explícita, autocrítica i intersubjectiva. «Sistemàtica perquè utilitza mètodes per qüestionar, reflexionar, enfocar, intuir, etc., posats en pràctica de manera específica. Explícita perquè pretén explicitar, mitjançant el contingut i la forma del text, les estructures de significat llaurades en l'experiència viscuda, i no deixa els significats implícits com la poesia o la literatura. Autocrítica, ja que examina contínuament i constantment els seus propis objectius i mètodes. Intersubjectiva perquè l'investigador necessita l'altra part, per exemple, al lector, per poder desenvolupar una relació dialèctica amb el fenomen, i així validar-lo tal com el descriu» (*Investigación educativa y...*, p. 29-30). No obstant això, la cosa no acaba amb la part descriptiva. Tal com va palesar Heidegger (op. cit. p. 60), «el sentit de la descripció fenomenològica entès com a mètode és el de la interpretació (*Auslegung*)». I és que com ja havia vist Schleiermacher «el interpretar sólo difiere del comprender como el habla en voz alta difiere del habla interior». ⁵ Cal, doncs, expressar l'experiència viscuda i, en fer-ho, ja s'està interpretant. És aquí on la fenomenologia esdevé hermenèutica, una disciplina que Dilthey havia definit com la «interpretació de monuments escrits», ⁶ però ja el romanticisme alemany havia vist com «la comprensió i la interpretació no apareixen només en manifestacions vitals fixades per escrit, sinó que afecten la relació general dels éssers humans entre ells i amb el món» (segons Gadamer, op. cit. p. 319). De tal faísó que el sentit de la fenomenologia i l'hermenèutica en l'educació hauria de ser poder-se fer càrrec sobre com es viu l'experiència en qualsevulla què sigui la relació pedagògica que es tracti, per poder, finalment, «distingir allò que ha de resultar més adequat per als educands» (*El tono en la enseñanza*, p. 15 i 46).

Així les coses, Van Manen ens diu que l'estructura metodològica d'una investigació en ciències de l'esperit pot veure's com una interacció dinàmica entre sis activitats investigadores (*Investigación educativa y...*, p. 48-49). Aquestes activitats són les següents: 1) centrar-nos en un fenomen que ens interessa vertaderament i ens compromet; 2) investigar l'experiència de la manera com la vivim, i no tal com la conceptualitzem; 3) reflexionar sobre els aspectes essencials que caracteritzen el fenomen; 4) descriure el fenomen mitjançant l'art d'escriure i de rescriure; 5) mantenir una relació pedagògica ferma amb el fenomen i orientada cap a ell; 6) equilibrar el context de la recerca sempre considerant les parts i el tot.

Deia al principi que, per al nostre autor, una part de la tasca de l'investigador en educació és mantenir-se àvid de lectures pedagògiques significatives, a banda de ser extremadament sensible amb l'observació de la realitat. Però

(5) GADAMER, H-G. *Verdad y método. II*. Salamanca: Sígueme, 1994, p. 26.

(6) DILTHEY, W. *Dos escritos sobre hermenéutica*. Madrid: Istmo, 2000, p. 33.

quan deia *significatives* era més aviat en el sentit que expressessin significats experiencials. Perquè pel fet de llegir «simple» literatura pedagògica l'únic que adquirim és coneixement extern, però mai el tacte necessari per poder respondre a la tasca pedagògica. Allò que dóna *tacte pedagògic* és la sensibilitat a allò singular. D'aquí la importància cabdal de tot allò que *signifiqui* experiències viscudes. Van Manen aposta per una teoria d'allò que és únic (*theory of the unique*) com a condició de possibilitat del tacte pedagògic. Per això és necessària una fenomenologia de l'educació, entenent el sintagma en termes de genitiu objectiu, assolint així una forma més elaborada de tacte pedagògic. Intentar fer-se càrrec de saber com viu, com experimenta, com se li apareix a la consciència a l'educand una situació o una altra és vital en les relacions pedagògiques. Dient-ho en exemples del llibre quasi caricaturescament, per poder saber com assolir un determinat objectiu en el cas d'un professor, fer un diagnòstic en el cas d'un psicòleg, o mantenir una relació fluïda i agradable amb els fills en el cas dels pares.

El tono en la enseñanza és, s'ha dit, un llibre de caràcter divulgatiu, com ho mostra el fet que no té notes a peu de pàgina ni bibliografia —explícita, almenys—. Ni es troba pas a faltar, perquè la prosa de Van Manen és agradable i amb una gran pertinència pedagògica. Volem dir que allò que diu és escaient a situacions educatives que a tots ens poden resultar familiars perquè les hem viscut d'una manera o d'una altra —en la pròpia pell o per delegació, com aquell general Sternwood a *The big sleep*, en el guió de William Faulkner. Sigui com sigui, cal veure les coses amb interès pedagògic, i això per Van Manen vol dir veure a cadascú com a ésser humà únic. No debades, sobre la coneguda distinció d'Eugeni d'Ors, el pedagog holandès es queda amb l'anècdota i no pas amb la categoria. El terme deriva del grec i significava «coses no fetes públiques», «quelcom no divulgat» i avui pot entendre's com un instrument metodològic per fer comprensibles nocions que fàcilment se'ns escapen. Prenent la paraula, i tenint en compte que en el pot petit hi ha la bona confitura, allò que fa el llibre, en certa manera, és tractar d'ensenyar el tacte pedagògic mitjançant anècdotes. Dels avantatges que això comporta per al discurs en ciències de l'esperit, se'n destaquen els següents: a) formen un contrapès concret en el pensament teòric abstracte; b) combaten el discurs alienat i alienant dels teòrics que no saben connectar la vida amb les proposicions teòriques; c) permeten conservar certes ensenyances o doctrines que no van ser escrites —com ara el cas de Sòcrates o Diògenes Laerci—; d) són demostracions de saviesa, coneixement sensible i veritat proverbial; e) fins i tot, referides a un esdeveniment concret poden adquirir una significació de caràcter exemplar.

D'altra banda, des del punt de vista fenomenologicohermenèutic, la qüestió del *tacte pedagògic* és naturalment aplicable a qualsevol tipus de relació humana amb dimensions pedagògiques en sentit ampli, i no només entre mestre i alumne, com es podria pensar. Posaré un exemple amb uns fragments d'uns textos extrets d'una situació real —tal com fa Van Manen arreu dels seus llibres—, per veure com funciona i la importància de la qüestió de l'experiència viscuda en la vida quotidiana. Imaginem dos amics que fa un

temps que no parlen, la relació dels quals va ser interrompuda unilateralment per un d'ells, tot deixant a mitges un projecte en comú que tenien entre mans. Un d'ells està dolgut i acaba escrivint-li a l'altre: «No sé si t'has preguntat com em sento. No pas què hauria d'haver fet, què seria millor fer per als dos en aquesta situació... res d'això. Em refereixo si t'has parat a pensar sobre com estic vivint aquesta situació. Miro cada dia el correu desitjant rebre alguna notícia teva, perquè tinc moltes ganes de parlar amb tu. Fa dies que no parlem. I tampoc no ho he intentat, perquè no he volgut fer-ho, tot i que en tinc moltíssimes ganes». Allò a què aquí es dóna importància és a la vivència de l'esdeveniment, i s'intenta compartir-ho per fer-ne partícip l'amic i poder anar millorant la deteriorada relació. Però mireu que respon l'amic: «Sí que m'ho he preguntat. I m'he contestat que potser et senties malament. Però la meua vida és tremendament complexa. Està composta per infinitat de sistemes, alguns convergents, altres divergents, molts paral·lels... I dins aquest mosaic no hi pot haver ningú què ocupi més d'una dècima part que no sigui jo mateix. Jo també tinc ganes de parlar amb tu..., però he de prioritzar coses, i ningú va dir que fos fàcil ser coherent». En aquesta resposta es pot apreciar l'absència de tacte pedagògic i la manca de reflexió sobre l'experiència que es pretenia comunicar. És fàcil pensar que la resposta ha estat escrita de manera ràpida, automàtica. No mira de *comprendre* la situació ni es pregunta com millorar-la. Simplement *explica*, com si estiguéssim parlant d'un fenomen natural com la pluja o les mareas. Això és veu molt bé quan –sempre referint-nos al text entre cometes– l'amic que respon sense tacte pedagògic utilitza el mot *però*. Es tracta d'una resposta que veu les coses des d'un punt de vista merament tècnic sense entrar a preocupar-se pel significat que tot allò comporta. Tot recordant la distinció *diltheyana* entre les *Naturwissenschaften* (ciències de la naturalesa, explicatives) i les *Geisteswissenschaften* (ciències de l'esperit, comprensives) i la denúncia d'incompletud a la primera, l'opció de Van Manen és clarament per la segona. Allunyant-se, doncs, d'aquell paradigma positivista que, per exemple, havia descrit Dickens a *Temps difícils* tot fent dir al senyor Granding en aquella petita escola: «El que vull són fets. No ensenyeu a aquells nens i nenes res més que fets».

Dit altrament, la investigació fenomenològicohermenèutica no és altra cosa que «la pràctica atenta del caràcter reflexiu». I és que per Van Manen, com a educadors hem d'actuar responsablement i sensiblement amb tots aquells amb qui mantenim una relació pedagògica, i la manera de fer-ho és la pràctica teòrica de la investigació fenomenològica, què està al servei de la pràctica quotidiana de la pedagogia. I això no pot ser d'una altra manera que amb «l'acció plena de reflexió, però també amb la reflexió plena d'acció» (*El tono en la enseñanza*, p. 92). Quan un professional de l'educació es troba en un moment important no es pregunta què diran els llibres, com faria un aficionat –diu Van Manen–, sinó que primer pren el moment i després reflexiona. Ara bé, pot actuar primer perquè ha preparat el seu cos per al tacte pedagògic. Dit altrament, sap actuar pedagògicament en moments importants, perquè ja l'anima l'esperit que s'ha format gràcies a reflexions anteriors (ibídem, p. 54). El *conexament viu* de l'educació no és una matèria què calgui estudiar de manera abnegada i què exigeixi un pur treball intel·lectual. Per al nostre autor, l'autèn-

tica pedagogia requereix una sintonia atenta de tot el propi ésser amb l'experiència que el nen té del món. Això pot semblar en cert sentit obvi però, de vegades, com algú ha dit, les paraules senzilles són les més difícils d'escoltar, ja que de seguida creiem que les hem entès i immediatament les abandonem i passem a una altra cosa. En qualsevol cas, la norma és: «observa el nen». Es pot portar a terme de diferents maneres, amb diferents mètodes, però no n'hi ha d'altra. En la pedagogia de Van Manen el professor és un observador de nens, però no en estat pur, no és el nen com a categoria, com a *noumen* ni com a ésser *en sí*, sinó segons la seva experiència, com a anècdota, segons el *fenomen* i com a ésser *per a sí*.